

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

*Professor Yormat TOJIYEV
tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi*

***“Filologik ta‘limni takomillashtirish
muammolari”***

**Respublika ilmiy-amaliy anjumani
MATERIALLARI**

Toshkent
«MUMTOZ SO‘Z»
2020

"Filologik ta'limni takomillashtirish muammolari" Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent, O'zMU, 2020.

Mas'ul muharrir

Filologiya fanlari doktori, professor Hamidulla Boltaboyev

Tahrir hay'ati:

F.f.d., prof. N.Rahmonov, R.Sayfullayeva, f.f.n., dots. M.Abdurahmonova, f.f.d., dots. v.b. N.Alovutdinova, f.f.b.f.d. D.Azimova, o'qit. S.Isroilova

Tashkiliy qo'mita

Prof. A.R.Marahimov – O'zMU rektori, rais
Dots. H.Saburov – O'zMU prorektori, rais o'rinbosari
Dots. K.Mirzaahmedov – O'zMU prorektori, rais o'rinbosari
Dots. I.Jo'raeva – O'zMU Xorijiy filologiya fakulteti dekani, a'zo
Dots. M.Mirsoatova – O'zMU Jurnalistika fakulteti dekani, a'zo
Prof. H.Boltaboyev – O'zMU O'zbek filologiyasi kafedrasini mudiri, a'zo
Prof. N.Rahmonov – O'zMU O'zbek filologiyasi kafedrasini professori, a'zo
Prof. M.Qurbonova – O'zMU O'zbek filologiyasi kafedrasini professori, a'zo
Prof. S.Normamatov – TDO^{TAU} prorektori, a'zo.
Prof. R.Mahmudov – GulDU prorektori, a'zo.
Prof. Z.Kolmanova – TDO^{TAU} professori, a'zo.

YALPI MAJLIS

(Toshkent sh, O'zMU, Milliy universitet kutubxonasi O'quv zali.

2020 yil 20 oktyabr, soat 10.00)

Moderator: f.f.d., prof. H.Boltaboyev H.

Kirish so'zi va tabriklar

1. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zMU rektori, prof. A.R.Marahimovning Kirish so'zi.
2. O'zbekiston Respublikasi Ma'naviyat va ma'rifat markazi rahbari M.Hojimatov.
3. *Turk Dil Qurumi (Til akademiyasi) raisi Gurer Gulsevin.*
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vaziri maslahatchisi O.Jamoliddinova.
5. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Til, adabiyot va folklor instituti direktori, prof. N.Mahmudov.
6. Samarqand Davlat universiteti professori S. Karimov.
7. Farg'ona viloyati Erkin Vohidov nomidagi ijtimoiy fanlarni o'qitishga yo'naltirilgan maktab-internat direktori N.Mannopova.
8. Guliston Davlat universiteti kafedra mudiri, prof. R.Mahmudov.

ISBN 978-9943-5562-1-8

© O'zMU, 2020
© MUMTOZ SO'Z, 2020

to'liq milliy-madaniy xususiyat kasb etgan so'z yoki so'z birikmalari bo'lib, boshqa madaniyatda til birligi sifatida voqelanmaydigan yoki mavjud bo'lmaydigan birliklardir.

Adabiyotlar

1. Axmanova O.C. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М. 1980.
3. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя. – М., 1985.
4. Соболев Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский. – М., 1952.
5. Томахин Г.Д. Теория перевода. – М., 1988.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М., 1968.

O'ZBEK TILI MAXSUS KORPUSLARIDA MADANIYAT KATEGORIYALARI IFODASI

*L. Nigmatova,
BuxDU dotsenti, f.f.n.
I.Kozieva, o'qituvchi*

Korpusning tuzilishi, maqsadi, turg'un yoki o'zgaruvchanligi kabi jihatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Mutaxassialar ularni turlicha tasniflashadi [10]. Maqsadi, oldiga qo'yilgan vazifasi:

- a) saqlash shakliga ko'ra (ovozli, yozma, aralash);
- b) matn tiliga ko'ra (bir va ko'p tilli) ;
- c) janriy mansubligiga ko'ra (adabiy, dialektal, og'zaki, publisistik, aralash);
- d) korpusga kirish imkoniyatiga ko'ra (erkin, tijorat korpuslari, yopiq);
- e) maqsadiga ko'ra (tadqiqiy, ilustrativ) ;
- f) o'zgaruvchanligiga ko'ra (dinamik (monitor), turg'un) ;
- g) qo'shimcha axborotga egaligiga ko'ra teglangan va teglanmagan

kabi shakllari mavjud. [10]. Sh. Hamroeva, V. Zaxarov fikriga tayanib, til korpuslari shu jadvalda ko'rsatilgan :

Korpus turlari tasnifi (1-jadval)

Tasnif belgisi	Korpus turlari
Nutq turiga ko'ra	Og'zaki, yozma, aralash
Matn tiliga ko'ra	Ruscha, inglizcha va h.k
Parallelligiga ko'ra	Bir tilli, ikki tilli, ko'p tilli
Matning ixtisoslashuviga ko'ra	Badiiy, dialektal, suhbat, terminologik, aralash
Janriga ko'ra	Adabiy, folklor, dramatic, publisistik
Kirish usuliga ko'ra	Erkin, pullik, yopiq
Maqsadiga ko'ra	Tadqiqiy, tavsifiy
Izohlanishiga ko'ra	Qo'shimcha izohli, izohsiz
O'zgaruvchiligiga ko'ra	O'zgaruvchan, turg'un
Strukturasiga ko'ra	Markaziy, arxiv, mahalliy
Izoh xususiyatiga ko'ra	Morfologik, sintaktik, semantik
Matn hajmiga ko'ra	To'liq matnli, lavha matnli
Xronologik jihatiga ko'ra	Sinxron, diaxron
Umumiylikiga ko'ra	Umumiy, yakka muallifli

Shuningdek, V.V.Rikov korpus tasnifiga boshqacha yondashadi [7].

I. Tashkil etilish darajasi va qurilishiga ko'ra:

1. Elektron arxiv = elektron tashuvchi qurilmadagi matnlar jamlanmasi; faqat shakli standartlanmagan, bir xil shaklga keltirilmagan.

2. Elektron kutubxona = bir turdagi matnlar keltirilgan; standart shakliga keltirilgan. 3. Matnlar korpusi = stardantlangan, bir xil shaklga; matnlar lingvistik voqelikning ma'lum qismining aks ettirishga mo'ljallangan.

4. Subkorpus = ma'lum bir korpusning avtonom qismi.

II. Xronologik belgisiga ko'ra : sinxron, monitor(tilning hozirgi kuzatuvchi), diaxron.

III. Ko'rsatkichning mavjudligiga ko'ra: oddiy, annotasiyalangan.

IV. Tiliga ko'ra : bir, ikki, ko'p tili.

V.Qo'llash, foydalanish usuliga ko'ra: tadqiqiy, illyustrativ, parallel korpus.

VI. Mavjudlik usuliga ko'ra: dinamik, turg'un.

Agar milliy korpusning imkoniyatining kengligi, ma'lum maqsadga qaratilmaganligi, repriyentativlik xususiyatga egaligini inobatga olsak, uni bema'lol *umumiy korpus* deb baholash mumkin. Ma'lum maqsadni ko'zlab tuzilgan, til materialini tadqiq etishning alohida usullariga xizmat qiladigan korpusni esa *maxsus korpus* deb ataymiz.

Ovozli korpus [2]. Rus tili milliy korpusi tarkibidagi og'zaki nutq korpusi shunday turga kiradi. Bu korpus multimediali, dialektal, badiiy, aktsentologik korpuslar kabi milliy korpus tarkibidan joy olgan. Multimodal korpus [2] muloqot ishtirokchisi videoyozuvini ham o'z ichiga olgan. Mimika, qo'l, ko'z, qosh harakati va h. belgilar asosida razmetkalangan. Korpus o'zaro emotsional strategiya, ixtilof, muloqot odobi, nutqiy to'xtam, boshqa hodisalarni o'rganish vositasi bo'lishi mumkin. Rus tili emotsional korpusi (RES) shunday korpus namunasi. Maxsus matnlar korpusi [2] – balansga keltirilgan korpus, u hajman u qadar katta bo'lmagan, alohida tadqiqiy topshiriqqa xizmat qiluvchi, ma'lum maqsadni ko'zlagan, tuzuvchi rejasiga muvofiq tayyorlangan.

Mualliflik korpusi = ma'lum bir muallif asarlari matni qamrab olinadigan, materiallari turli parametr asosida qidiruv tizimiga bo'ysundirilgan korpus. A.Chyexov korpusi, L.Tolstoy korpusi, Firdavsiy korpusi, Rudakiy korpusi, Hofiz korpusi, U.Shyekspir mualliflik korpusi, A.Qahhor mualliflik korpuslarini shunday korpuslar sirasiga kiritish mumkin. Parallel korpus (Parallel Corpora) = parallel tarjima matnlarining elektron analogi; ko'plab "original matn va ularning bir/bir necha tarjimasini" bloklaridan iborat. Korpusdagi elektron matnlar original matnning o'zi yoki uning bir qismi bo'lishi mumkin.[4].

Rus tili milliy hamda regional variantlari divergenstiyasi jarayoni masalasi rus, shuningdek, xorij tilshunoslari (G.I.Kustova, S.O.Savchuk, A.Mustayoki va boshq.) tomonidan qayta-qayta ko'tarildi.

L.V.Richkova rus tilining ijtimoiy-kommunikativ xususiyatlarini hududiy OAV materiallari lingvistik korpuslari asosida o'rganish masalasini maxsus tadqiq qilar ekan[10], til va madaniyatning o'zaro ta'siri muammosi tarixan o'z tiliga ega bo'lib, bugungi kunda davlat tili boshqa bo'lgan hududlarda o'ziga xos ekanligi uqtiradi. L.A.Vyerbistkayaning fikricha, "madaniyatning tilga ta'siri tabiiy, kutilgan holat, shuningdyek, til ham o'z navbatida madaniyatga ta'sir qiladi. Bu xalqlar madaniyatini til va nutq asosida o'rganish imkonini beradi" [1]. Olimning ta'kidlashicha, nostabil til muhiti ijtimoiy, madaniy va siyosiy ta'sirga uchraydi [1]. Ushbu jarayon maxsus korpuslarda yanada aniq ko'rinadi, chunki bunday korpus materiali hududiy yoki davr jihatdan chegaralangan bo'ladi.

Yu.N.Karaulov rus adabiy tilining eng ko'p tarqalgan sohasi (uslub) sifatida quyidagi 7 guruhni ajratadi:

1) yozma yodgorliklarning o'lik tili;

- 2) og'zaki sheva shakli;
- 3) adabiyot, ish hujjatlari va ommaviy axborot vositalarining yozma tili;
- 4) kundalik muloqot tili va oddiy so'zlashuv;
- 5) ilmiy, texnik va kasbiy til;
- 6) elektron hisoblash tizimlaridagi rus tili;
- 7) xorijdagi rus tili;[3]

Yu.N.Karaulov sanab o'tgan uslublar nisbiy tarzda o'zbyek tilida ham mavjud deyish mumkin. Demak, o'zbek tilidagi maxsus korpuslar, birinchi navbatda, uslubi bilan farqlanadi. Uslubda esa madaniyat kategoriyalari turlicha ifodalanadi.

L.V.Richkovaning maqolasida lingvistik korpusda rus tili variantlarining sotsiokulturologik qiyofasini aks ettirish tamoyillari borasida fikr yuritgan[9]. Uning fikricha, bu tipdagi lingvistik korpusda mavzuviy razmetka katta ahamiyatga ega. Natijada, foydalanuvchiga korpusda keltirilgan har bir matnga xos madaniy qiyofa namoyon bo'lgan. Masalan, korpus qidiruv tizimida "matn mavzusi" so'rovida matn mavzulari keltirilgan. Masalan, foydalanuvchi *reklama, badiiy adabiyot, rasmiy-idoraviy, maishiy, ilmiy-ommabop* kabi mavzularni tanlash imkoniga ega.

Bizningcha, korpus qidiruvda shunga o'xshash mavzularning ajratib qo'yilishi birlikning sotsiokulturologik xarakterini belgilaydi; natijada, ma'lum davr matnlarida xalqning madaniy qiyofasi: ilf-fanning rivojlanganlik darajasi, badiiy adabiyoti, maishiy muammolari korpusda gavdalaniriladi. K.E.Senchakova "К дешифровке пространственных культурных кодов современной языковой личности" maqolasida semantika va berilgan nutqiy birliklarni tadqiq etish asosida atrof-muhitni tavsiflovchi, zamonaviy lisoniy shaxsiyatni aks ettiruvchi madaniy kodlarni deshifrovka qilish masalalarini tahlil qiladi[12]. R.V.Lopuxina tilni xalqning etnik xususiyatini aks ettiruvchi ko'zgusi sifatida qaraydi[8]. Badiiy adabiyot matnlarini madaniy kodni tashuvchisi hamda lingvomadaniy axborotning aktual manbai deb ataydi. Demak, til korpuslarida birlik sanalgan badiiy matn parchalari ham tabiiy ravishda madaniy kod tashish hamda lingvomadaniy axborotning aktual manbai vazifasini bajaradi. Yu.S.Styepanovning ta'kidlashicha, madaniyat – ma'lum obrazlar kengligi; biz qayerda nima haqida gapirmasak, fikrni qay yo'sinda ifodalamasak, qanday obraz yaratmasak, barcha holatlarda xalqning yoki boshariyatning madaniy qiyofasini gavdalanirgan bo'lamiz[13]. Bundan kelib chiqadiki, til korpusida beriladigan har qanday birlik, qaysi janrga mansubligidan qat'i nazar, xalq, millat, etnik qatlarning madaniy xususiyatlarini ifoda etib turadi.

Adabiyotlar

1. Вербицкая Л.А.: Проблемы современной культуры и образования // Русский язык в центре Европы. № 9. Братислава, 2006. – С. 6-13.
2. Захаров В.П. Корпусная лингвистика в России. CrossLingua'2014 Crimea, Simferopol – Alushta. <http://ruscorpora.ru/sbornik2008/07.pdf>
3. Караулов Ю.Н. О состоянии русского языка современности. – Москва, 1991. – 402 с.
4. Karimov R.A., Mengliev B.R. The Role of the Parallel Corpus in Linguistics, the Importance and the Possibilities of Interpretation / International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT) ISSN: 2249 – 8958, Volume-8, Issue-5S3 July 2019// <https://www.ijeat.org/wp-content/uploads/papers/v8i5S3/E10830785S319.pdf>
5. Кустова Г.Н., Савчук С.О. Изучение лексико-семантической и социокультурной специфики русской речи на территории Республики Беларусь (на материале текстов СМИ) // Труды международной конференции «Корпусная лингвистика – 2013». – СПб.: С.-Петербургский гос. университет, 2013. – С. 344-352.
6. Лопухина Р.В. Логико-синтаксическая феноменология русской культуры. – М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2004.

7. Рыков В.В. Корпусная лингвистика. Институт лингвистических исследований РАН, 2008 (электрон ресурс).

8. Рычкова Л.В. Изучение социально-коммуникативных особенностей русского языка на основе использования лингвистических корпусов региональных средств массовой информации (на примере корпуса гродненщины) // Universitas Catholica Rosenbergensis. Studia russico-slovaca. – Ružomberok, 2014. – С.48-58.

9. Рычкова Л.В. Специализированный лингвистический корпус социокультурной специфики регионального варианта русской речи // Писменото наследство и информациониште технологии: ЕI manuscript-2014. Материали от V международна научно конференция. Варна, 15-20 септември 2014 г. – София-Ижевск, 2014. – С. 167-170.

10. Рычкова Л.В., Станкевич А.Ю. Многоцелевой лингвистический корпус региональных СМИ // Информационно-коммуникационные технологии в лингвистике, лингводидактике и межкультурной коммуникации. Вып. 6: сб. ст. / М-во образования и науки РФ [и др.]; под ред. А.Л.Натаренко. – М.: Центр Дистанц. Образования: Факультет иностр. яз. и регионоведения МГУ имени М.В.Ломоносова; Изд-во «Университетская книга», 2014. – 498 с. – С. 488-497.

11. Xamroyeva SH. O'zbek tili mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi. – Buxoro, 2018. – 250 b.

12. Сенчакова К.Э. К дешифровке пространственных культурных кодов современной языковой личностью // Русский язык в Интернете: личность, общество, коммуникация, культура: сборник статей I Международной научно-практической конференции. Москва, РУДН, 8-9 февраля 2017 г. / под общ. ред. А.В.Должанковой, В.В.Барабаша; ред. кол. Г.Н.Трофимова, С.С.Микова, С.А.Дерябина. – Москва : РУДН, 2017. – 544 с. – С. 435-441.

13. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2004. – 825 с.

DAVRIY NASHRLAR RIVOJIDA O'ZBEK TILINING BEQIYOSLIGI

*A.Xamroyev,
O'zMU o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tili nash taraqqiyoti davomida faoliyat olib borayotgan davriy nashrlarning davlat tili me'yorlariga qay darajada javob berishi, shuningdek, nashrlar nomi va faoliyati mutanosibligi masalalari haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: davlat tili, nodavlat nashrlar, gazeta, jurnal, milliy atama, adabiy til me'yorlari, o'zlashma so'zlar.

Annotation: This article discusses the extent to which periodicals operating during the development of the Uzbek language meet the standards of the state language, as well as the relevance of the names and activities of publications.

Keywords: state language, non-state publications, newspapers, magazines, national terms, literary language norms, idioms.

Insoniyat hayotida matbuot doim muhim o'rin tutib kelgan. Rivojlanish bosqichidan o'tayotgan har qanday jamiyatda har qanday ijtimoiy-siyosiy harakat matbuotsiz, gazeta va jurnallarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Davriy nashrlar o'zining har bitta sohaga ta'sir o'tkaza olish xususiyati bilan ahamiyatli: "Ma'lumki, matbuot ijtimoiy hayotni aks ettirish ko'rinishlaridan biri, real voqelikni bilish, tadqiq etish hamda unga ta'sir ko'rsatishning muhim vositasidir". [1.14-6] Ta'sir qilish mobaynida u o'sha sohaning kamchilik-yutuqlarini, kelajak va o'tmishini